

УДК 1:336.74: 316.28: 124.5

Зоя Скринник,

*доктор філософських наук, професор,
Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України*

УКРАЇНЬСЬКА ЛЮДИНА В ЛАБІРИНТАХ ОГРОШЕВЛЕНОГО СВІТУ

Zoja Skrynnyk. The Ukrainian man in labyrinths of financial world.

The threats are analyzed which are put before humanity by modern development of economy. The maintenance of the popular concept «the finansomiks» is considered. The place occupied by money is described in the system of social and personal values. The conclusion is grounded: philosophy of economy is necessary for understanding the world-view parameters of economic activity, its influence on the vital world of the person, and for harmonization the social relations.

Keywords: philosophy of economy, philosophy of money, «finansomiks», social responsibility of business, economic man.

Зоя Скринник. Украинский человек в лабиринтах денежного мира.

Проанализированы гуманитарные угрозы, которые ставит перед человечеством и, в частности, перед украинским обществом, современное развитие финансово-кредитной сферы. В частности рассмотрено содержание популярного сегодня понятия «финансомика» в аспекте того, какое место занимают деньги в системе социальных и личных ценностей. Обоснованно вывод: философия экономики необходима для понимания мировоззренческих параметров экономической деятельности, ее влияния, на жизненный мир человека, на решение проблем человеческого бытия, гармонизацию социальных отношений.

Ключевые слова: философия экономики, философия денег, «финансомика», социальная ответственность бизнеса, экономический человек.

Усе популярнішою в останні роки в Україні стає філософія господарства, потужно розвинута за останні два десятиліття в Росії Ю. М. Осиповим і його науковою школою. Дуже самобутня, гостро акцентована на пошукові місця Росії в бурхливих змінах сучасного світу, школа Ю. М. Осипова прийшла до осмислення проблем буття сучасної людини із глибин економічного знання, усвідомивши субстанційну значущість економічних трансформацій для сучасного соціально-історичного типу людської

особистості. Оцінка смислу цих трансформацій у Ю. М. Осипова надзвичайно песимістична: «Сучасна криза... відображає фундаментальний історичний конфлікт між, з одного боку, людиною-творцем укупі зі створеним нею штучним, вторинним світом, а з іншого — первинним животворним світом разом із земною природою і сакральністю, яка все ще сходиться на цей світ... Грошово-фінансова криза буде подолана, але залишиться ця зловісна загальна криза, усеосяжна, всюдисуща і воістину глобальна — по суті своїй апокаліптична криза. Вона вимагає не кон'юнктурних заходів, а докорінного переоблаштування людського світу на засадах відповідальності й аскетизму, що, на жаль, паразитарному західному світові та його щирим adeptам зовсім і не світить — назриває консервативна революція, нове середньовіччя, оновлений Премодерн, тобто якраз все те, що докорінно суперечить ренесансній цивілізації. *Сучасне людство потребує Преображення, на яке вже не здатна людина західного зразка*» (виділення наше. — З. С.)¹.

Смисл цього твердження в тому, що, на думку Ю. М. Осипова, апокаліпсис загрожує західному світові, бо він неспроможний повернутися від сучасних принципів організації господарства до «нового середньовіччя» у його і економічному, і гуманітарному аспектах.

Мета цієї статті — спробувати дати таке бачення проблем, пов'язаних з «огрошевленням» людського життя у процесі економічних змін, яке більшою мірою відповідає реаліям і потребам України з її прозахідною орієнтацією (хоча б і непослідовною). На нашу думку, справді, якщо ми прагнемо жити в суспільстві, де світ людських взаємин не підмінений меркантильним розрахунком, у середовищі соціально відповідальних і успішних людей, треба змінювати не просто технології підприємницької діяльності, але світогляд, переконання, ціннісні орієнтації. І головна проблема для України — це проблема національної еліти, зокрема й економічної, саме в аспекті ціннісно-нормативних та інтелектуальних ресурсів нації.

У зв'язку з цим варто пригадати теорію еліти Ортеги-і-Гасета. Представник справжньої еліти, «добірна людина» — не той, хто вважає себе вищим за інших, а людина, що вимагає від себе більше, ніж інші, бере на себе все нові труднощі та обов'язки. Не «пересічна маса», а «добірна людина» живе у властивій неволі. Ця неволя полягає в тому, що добірна людина присвячує своє життя служінню вищим інтересам. *Належність до еліти визначається вимогами, обов'язками, а не правами — це життя, обернене в дисци-*

¹ Осипов Ю. М. Світова криза у полі зору філософії господарства // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей. Матеріали III Міжнародних філософсько-економічних читань 25—26 травня 2010 року. — Львів: УБС НБУ, 2010. — С. 42.

пліну. Права та привілеї шляхетної людини не є пасивною власністю, а вказують на висоту, якої сягнули зусилля цієї особи. Шляхетність — це синонім напруженого життя, яке постійно прагне перевершити себе, життя аскетичного, бо його сутнісна ознака — самозречення в ім'я вищої мети. Нації Європи, за Ортегою, фундували шляхтичі — «люди, гідні подиву за їхню відвагу, за їхній хист володарства, за їхнє почуття відповідальності... Але з усіма цими чеснотами серця шляхтичі завжди мали слабу голову. Вони жили другою половиною душі. Були вони дуже обмеженого розуму, почутливі, імпульсивні, інтуїтивні, словом, ірраціональні»². Така природа шляхтичів призвела до їх програшу у змаганні з розсудковими, практичними міщанами, з яких зродилася буржуазія.

Хоча «шляхетність» лідерів, здатних добровільно обернути своє життя в самопожертву, надзвичайно запотребувана сьогодні в Україні, проте, на наше переконання, «консервативна революція» як спосіб повернення до «золотого віку» безперспективна, як і всяка спроба повернути історію в зворотному напрямку. Більше приваблює заклик К. Ясперса рухатися *крізь* історію вперед, хоча й із непрогнозованим результатом. У наш час це, зокрема, означає, що інтереси самозбереження людства вимагають навчитися поєднувати «сильну голову», тобто раціональний розрахунок підприємців, зі шляхетною здатністю до самовідданого служіння вищій меті.

Коли йдеться про економічні загрози самозбереженню людства, про «фінансоміку» (це поняття так часто цитується в українських публікаціях, що вже, либонь, не потребує коментарів) як спосіб людського життя, а не просто економічну модель, то розпочати варто з того, яке місце посідають гроші в системі соціальних та особистих цінностей. Ціннісних орієнтацій, переконань не можна навчити, як навчають, наприклад, математики, бо в їх основі лежить не логіка. Тому, якщо ми хочемо зробити економічну людину соціально відповідальною, потрібна філософія. Філософія у цьому контексті — це розуміння світоглядних параметрів економічної діяльності: її впливу на життєвий світ людини, на розв'язання проблем її буття, гармонізацію соціальних відносин.

Сучасне життя навскрізь підпорядковане грошовому й навіть «супергрошовому» початкові, коли гроші працюють винятково ради самих грошей, тому саме гроші й мають бути першим і головним предметом такої відповідальності. Вона впливає з самої сутності грошей. Адже від самого свого виникнення *гроші* — це угода в рамках спільноти використовувати «щось» як засіб обміну. А на чому будується будь-яка угода? На тому, що її учасники беруть на себе *зобов'язання*

² Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. — К.: Основи, 1994.— С. 123.

дотримуватися спільно визначених правил. Якщо ж ідеться про сучасні гроші, то треба мати на увазі, що в своїй масі це позичковий капітал. За виразом Б. А. Лістара, гроші та борг — дві сторони однієї монети. Якби ми всі одного разу віддали наші борги, гроші зникли б з нашого світу, позаяк механізм їх створення знищив би сам себе: повернення всіх боргів неминуче вичерпало би всі вклади. Кредитна природа грошей означає, що в їх основі лежать *довіра, чесне виконання зобов'язань та відповідальність.* Коли суспільство втрачає довіру до грошей, воно втрачає довіру до самого себе.

Американський долар за угодою 1946 року мав золотий еквівалент тридцять п'ять доларів за унцію золота і до нього була прив'язана більшість світових валют. Після закриття Р. Ніксоном «золотого вікна» він перетворився на папірець, не забезпечений золотом, значущість якого спирається лише на укази уряду і довіру людей до цього уряду. Якщо раніше значущість долара була виражена написом на банкноті «Підлягає оплаті на вимогу пред'явника», то після втрати золотого забезпечення цей напис був замінений на фразу «In God we trust» — «В Бога ми віруємо». Ця заміна виявляє суть трансформації грошей від природного забезпечення, яким було золото, до соціального — *довіри* до держави, соціального ладу, здатності людської спільноти контролювати стихію ринкових процесів, упевненості в непохитних розумних і справедливих засадах буття. Ми бачимо, що «в надрах» такого раціонального, інструментального, чужого для будь-яких сентиментів феномена як гроші, закладено серцевину, незрозумілу і позбавлену сенсу для економічного розрахунку — ціннісно-нормативні поняття: *довіра, обов'язок, свобода, відповідальність.* І хоч якими сторонами видаються вони для чистої економічної науки, а сучасний фахівець-економіст повинен не просто уміти вимовляти ці слова, але навчитися *мислити цими поняттями,* використовувати у своїй професійній діяльності як її категоріальний апарат.

Формування потенціалу довіри до грошей і грошових механізмів в Україні — дуже складне завдання в силу ряду причин:

— сформоване ідеологічною обробкою радянських часів ототожнення фінансової діяльності з примітивним меркантилізмом, під яким мають на увазі гонитву за грошима ради самих грошей, ставлення до грошей як до головного критерію життєвого успіху, гідного життя і навіть цінності людської особистості;

— новизна і незвичність фінансової діяльності та брак необхідної інформації;

— гіркий досвід першого знайомства з фінансовою сферою — всілякі шахрайства трастових товариств, знецінення вкладів населення в Ощадбанку на початку 1990-х років, ряд гучних

фінансових скандалів. На жаль, цей досвід має продовження і наш час, свідченням чого є сумна доля інвесторів будівельного проекту «Еліта-Центр».

Недовіра до фінансової сфери є одною з причин того, що на фінансових ринках України, з одного боку, залишається незадоволеним попит на фінансові ресурси, тобто економіка залишається недофінансованою, а, з другого, значна частина ресурсів не використовується для фінансування потреб соціально-економічного розвитку. Ці кошти обертаються в тіньовому секторі, або залишили національні терени і працюють за кордоном, або осіли мертвим капіталом на руках у населення, але всі вони являють собою невикористаний потенціал, якого так бракує українській економіці.

Гроші — це специфічна цінність, і як кожна цінність вони несуть у собі соціально схвалені взірці, на які людина орієнтується, здійснюючи вибір своїх учинків. Товарно-грошові відносини — це та сфера, в якій ситуація постійного вибору репрезентована особливо рельєфно, так би мовити, «в чистому вигляді». Гроші тут виступають як соціальна субстанція, яка принципово уможливорює вибір для кожної конкретної людини, робить її суб'єктом широких контекстів суспільного життя. Тому гроші є регулятором не лише руху матеріальних та ідеальних цінностей, але й реальним і необхідним регулятором соціальної поведінки людини. Перебуваючи постійно, в кожен момент свого життя, у ситуації вибору, людина знаходить у репрезентованих їй суспільством моделях поведінки два протилежні варіанти *правильних* (кожна у рамках своєї системи значення) відповідей на одні й ті ж самі питання: раціональна система смислів, квінтесенцією якої постають гроші, орієнтує на інтереси власного «Я», індивідуалістичний вибір особистої користі, тоді як гуманістичні смисли культури орієнтують на інтеграцію людини у спільноту, консолідацію колективного «Ми», нерідко за рахунок власних інтересів.

Тут рельєфно проглядається зв'язок грошей і свободи: необхідними умовами свободи є, по-перше, можливість вибору і, по-друге, відповідальність людини за свій вибір, вчинки та їх наслідки. У цьому відношенні грошовий вимір наслідків нашої поведінки робить їх максимально відчутними, вимірюваними і таким чином дозволяє краще співставляти наші рішення та їх результати. Протиставлення ж грошей і свободи є наслідком фетишизації грошей, коли вони із засобу перетворюються на самоціль, найвищу цінність, і, таким чином, не виконують свою функцію включення людини у соціальні зв'язки, а, навпаки, підміняють собою все багатство життєвого світу людини.

Яким має бути співвідношення між свободою дій індивіда та його відповідальністю, обмеженнями з боку суспільства — це предмет досліджень лауреата Нобелівської премії з економіки Дж. Б'юкенена. Ще в 60-х роках Б'юкенен прийшов до виснов-

вку, що ми занурюємося в анархічний хаос і неконтрольовану експлуатацію під тягарем держави-Левіафана. Виглядало так, що демократія нездатна контролювати свої власні крайні прояви, а всякі ознаки конституційного порозуміння, здавалося, раптово зникли. Де пролягають межі колективної дії? «Я зрозумів, що став політичним філософом — якщо не за своєю спеціальністю, то через ті питання, які намагався розв'язати» — пише він³. На думку Б'юкенена, для економічно розвинених країн сьогодні характерна модель держави, що максималізує свої доходи і являє собою конкретну альтернативу «державі-благодійниці». Він шукає новітній еквівалент «ідеї прогресу», що панувала в ХІХ і на початку ХХ століття, прагне відвернути занепад громадянського устрою, до якого призвело «наше жахливе ХХ століття». Висновок, що його формулює Б'юкенен, означає визнання залежності економічної ефективності від екзистенційних основ людського буття: допоки люди як громадяни не матимуть змоги довіряти одне одному — як громадяни і як суб'єкти економічної діяльності, — ні економіка, ні держава не зможуть функціонувати ефективно. «Цілком незалежно від інституційної трансформації, необхідної для забезпечення стимулів для оновлення, паралельно має розпочатися певне відродження духу, певне відчуття спільної мети у суспільстві вільних у своєму виборі громадян» (виділення наше — З. С.)⁴.

Надії на подолання постіндустріальної техніко-економічної цілераціональності, яка, руйнуючи ціннісно-нормативні основи людської діяльності, обмежує обрій життєвого світу моделлю «людини економічної», сьогодні все частіше пов'язують з «етикою відповідальності», що її прагне обґрунтувати сучасна філософія. Завдання полягає в тому, щоб знайти можливість для регуманізації суспільства, що втратило смисложиттєві цінності та орієнтації, витворити «етику відповідальності», яка поєднала б цілераціональність суспільства, в якому гроші є визначальним чинником, зі спільною моральною відповідальністю людей за наслідки своєї діяльності у глобальному масштабі. Нова універсалістська етика, норми і цінності якої покликані дати орієнтири сучасного суспільного розвитку, має стати тією легітимуючою інстанцією, на основі якої досягається взаєморозуміння усіх членів спільноти в усіх практичних питаннях. Практично уперше в історії перед людством постало реальне завдання, пов'язане з імперативами виживання: взяти на себе відповідальність за наслідки своєї діяльності у глобальному масштабі. Актуальні проблеми нашого життя зводять сьогодні в єдиний дискурс

³ Б'юкенен Дж., Масгрейв Р. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави / Пер. з англ. А. Іщенка. — К.: Києво-Могилянська академія, 2004. — С. 25.

⁴ Там само. — С. 146.

роздуми про гроші та про моральні цінності, які ще донедавна перебували на протилежних і незалежних одне від одного полюсах суспільної думки. І це правильно, адже само вчення про економіку виникло як складова частина філософії моралі. Проблеми практичної філософії так чи інакше розглядав кожен з тих, хто займався філософуванням, і серед цих проблем знаходили своє місце роздуми про виправдання власності, справедливу ціну, справедливий прибуток і розподіл — тобто підхід до економічних проблем розбудовувався на світоглядно-нормативних засадах, економічне знання було невіддільним від філософського.

Проте у новочасній науці та філософії, внаслідок еволюції економічного знання, економічна вигода та моральна відповідальність постали вже як антиподи. Антагонізм зайшов так далеко, що К. Маркс поставив собі за мету розв'язати суперечність між економічним інтересом та ідеалами гуманізму, висунувши утопічний проект здійснення «реального гуманізму» через повне знищення грошей та приватного економічного інтересу. За радянських часів вітчизняна суспільна думка повністю дотримувалася теорії К. Маркса про те, що гроші — це така соціально-економічна субстанція, що не просто розвивається, витворюючи й відтворюючи себе і свої умови, але разом з тим підриває своїм розвитком своє власне існування і на певному етапі сама створює умови для самозаперечення, самознищення. Політ-економічна теорія Маркса доповнювалася соціально-політичною концепцією, згідно з якою суспільний розвиток неминуче прямує до революційного знищення суспільно-економічної формації, заснованої на приватній власності, і побудови комуністичного суспільства, в якому гроші не існуватимуть, вони «відіmrуть» у процесі руху до комунізму. Кілька поколінь наших співвітчизників, зокрема й ті, що перебувають сьогодні у розквіті соціальної активності, були виховані на Марксовій теорії, за якою гроші — це усезагальна форма *відчуженого* буття людської сутності. Цих людей переконували, що ще за їхнього життя настане «світле майбутнє», в якому не буде грошей і товарно-грошових взаємин.

Насправді це була не наукова теорія, а утопічна мрія. Проте ставлення сьогоднішніх «пересічних» українців до реальних проблем економічного життя неможливо зрозуміти без усвідомлення того, наскільки глибоко міфологізовані їх уявлення про діючі в економіці грошові механізми. Лейтмотив пострадянської міфології у ставленні до грошей такий: сфера грошей та грошових відносин — це сфера «несправжнього» буття, яке людина повинна здолати, щоб досягти свободи та справжньої самореалізації. Гроші, мовляв, втягуючи людину в усе нові та нові витки господарського буття, скеровують її сутнісні сили у

сферу чужих її власній природі видів діяльності, роблять людину такою «як усі», ведуть до втрати особистості і втрати соціальної відповідальності.

Сприйняття соціального значення грошей у суспільній свідомості зазнає своєрідної «біфуркації»:

— тоді як з економічної точки зору гроші виступають як провідний чинник господарської діяльності і в цій функції є *суспільним благом*, об'єктом професійної відповідальності у найвищій мірі,

— з погляду провідних життєвих цінностей значення грошей наповнюється негативним змістом і сприймається як *втілення соціального зла і сваволі*.

Відповідно до цього другого підходу, в залежності від місця грошей у системі ціннісних орієнтацій людини, масова свідомість схильна бачити два взаємовиключні типи людської особистості. У першому акцент робиться на гуманістичні виміри буття — у ньому життя наповнене смыслом, людині цікаво жити, вона перебуває в гармонії з соціумом і все, у тому числі і гроші, підпорядковується цьому інтересові. Другий — це особа, спрямована виключно на прагматичні цілі, без особистої самореалізації — це ринкова орієнтація на те, щоб якомога більше взяти в предметно-речовому, матеріальному плані, не приймаючи на себе жодних зобов'язань.

Протистояння утилітарно-прагматичного та ціннісного ставлення до рішень і вчинків людини не є винятковою характеристикою сучасної доби.

Гоголівський Тарас Бульба говорить з корчмарем Янкелем про свого сина Андрія:

— Чому ж він одягнув чуже вбрання?

— Тому що краще, тому і одягнув...

— Так це виходить, він, по-твоєму, продав вітчизну і віру?

— Я ж не говорю цього, щоб він продавав що; я сказав тільки, що він перейшов до них.

— І ти не убив відразу на місці його, чортова сина? — закричав Тарас Бульба.

— За що ж убити? Він перейшов по добрій волі. Чим людина винувата? Там йому краще, туди і перейшов (М. Гоголь, «Тарас Бульба»).

Цей діалог наочно показує зіткнення двох типів мислення, що існують не так за часів Тараса Бульби, як у ментальності сучасного нам суспільства. Тарасова логіка репрезентує світосприйняття людини, укорінене в моральних цінностях і підпорядковане обов'язкові служіння батьківщині. Промінити обов'язок на матеріальні блага для Тараса — непростий гріх, який змити можна лише кров'ю. Логіка ж Янкеля — це реалізація раціонального розрахунку «економічної людини», в якому прагнення до вигоди не суперечить, а відповідає її моральному призначенню: правильне те, що вигідне.

У сучасному світі меркантильний розрахунок обіймає собою всі сфери людського життя («що не купується за гроші, то купується за великі гроші»). У формі грошової вартості може бути виражена значущість будь-якої речі або явища, це дозволяє найкращим чином обраховувати і збалансовувати витрати та прибутки, таким чином грошова форма існування соціальних смислів речей допомагає людині досягати поставленої мети найбільш раціональним способом. Однак стверджувати, що людина, яка присвячує себе діяльності, пов'язаній з грошима, у силу самого цього факту живе «несправжнім» життям, нерелістично і несправедливо.

Чому, коли йдеться про моральну оцінку грошей, то ключовою темою, як правило, стає твердження, що «гроші псують людей»? Бо вважається, що породжений ними егоїзм, начебто, несумісний з соціальною відповідальністю, солідарністю, справедливістю. Проте замислимося над більш масштабними наслідками впливу грошей на життя людини.

По-перше, порівняно з безгрошовими системами господарювання, лише економічна система, побудована на розвинених грошових відносинах, здатна забезпечити такий рівень добробуту такий великій кількості людей. Крах системи соціалістичного планового господарства, у якому гроші не виконували повноцінної функції ринкового механізму (або ж його організований демонтаж, наприклад, у Китаї), показав, що немає альтернативи ринковим механізмам для досягнення сучасного рівня добробуту. Проте, безперечно, вимогам справедливості відповідає лише соціальне ринкове господарство, позаяк воно переймається дотриманням принципів справедливості при розподілі.

Друга морально значуща риса грошей полягає в тому, що за їх допомогою може бути реалізована (хоча самі собою гроші цього не гарантують) вимога принципу справедливості, що стосується рівного ставлення до рівних за умов фактичної нерівності: більша особиста ефективність дає людині й більші економічні права власності, добробуту, економічного визнання, матеріальної незалежності, яка є важливим елементом свободи особи. Грошові інструменти соціальної оцінки особистої ефективності дають можливість постійно коригувати стартові можливості, аби гарантувати реальну рівність шансів усім і кожному.

По-третє, на цивілізованому ринку перевагу та успіх має той, у кого капіталістична трудова мораль стала другою натурою. Цей аргумент часто наштовхується на нерозуміння та опір в українському моральному дискурсі, мотивований гірким досвідом недавнього минулого і мало чим відмінного сьогодні. Безперечно, процес становлення новочасової трудової моралі є досить тривалий, болючий і повинен мати свої передумови. В одній тільки Європі за нього сплачено ціною

багатьох жертв — годі вже казати про «третій світ», де бракувало релігійно-світоглядних передумов, закладених християнством, зокрема протестантизмом, для швидкого завершення цього процесу. Україна — християнська країна, проте і вона не мала протестантського морального досвіду, який утвердив заробляння грошей як справу, угодну Богові. Тому варто не забувати, що безконтрольне зростання потреб, які в змозі задовольнити тільки грошово-ринкова економіка, без становлення відповідної трудової моралі може призвести тільки до втрати людиною особистої гідності. Реальним фактом є те, що капіталізм забезпечує високу грошову оцінку праці, але така оцінка передбачає дві умови:

— праця людини може бути позитивно оцінена, коли вона дає змогу швидко та ефективно досягати цілей (не тільки економічних), але за умови, що немає сумнівів у моральності цих цілей за своєю суттю;

— становлення трудового етосу відбувалося паралельно з розвитком таких чеснот, як відповідальність, справедливість, самодисципліна, спроможність передбачити наслідки своєї діяльності, тобто зі здатністю людини панувати над власною природою.

По-четверте, економічний егоїзм відіграє роль «невидимої руки», яка із загального прагнення власної користі кожного витворює спільне благо всіх. Усунення ж економічного егоїзму, який мотивує дії учасників ринку, веде до апатії, а це, порівняно з його негативними наслідками, ще більше суперечило б спільному благу. Тому слід спокійно ставитися до того, що ринковому господарству не доводиться покладатися на добру волю окремого індивіда, аби досягати морально пристойного результату. Те, що ринок безпосередньо карає за помилки і таким чином грошові механізми перебирають на себе значну кількість рішень за моральну свідомість, свідчить про суттєве розвантаження людини, і тому дію ринкових чинників регуляції поведінки не варто сприймати як втрату автономії волі.

У людей, які займаються бізнесом, професійно працюють з грошима, гроші справді на першому місці, але не тому, що нема вищих інтересів, а тому, що це їх спосіб самореалізації — професійна робота з грошима як дуже складним і ефективним інструментом, який потребує найвищої самовіддачі і дуже великої відповідальності. Це і є та сама діяльність, яка утворює соціальну сутність грошей. Гроші не є для них засобом легкого, безтурботного життя. Ті блага, які вони можуть через них отримати, вони, як правило, не мають часу споживати, бо професійна діяльність рідко залишає на це дозвілля. Ці люди — трудівники, висококласні професіонали, вони платять податки, займаються добротністю, забезпечують наповнення бюджету, за рахунок чого створюються блага, які мають суспільний характер і уможливають реалізацію найвищих у гуманітар-

ному плані цілей соціуму. Власне кажучи, грошей на утримання соціальної (іншим словом — бюджетної) сфери поза коштами, що надходять від підприємницької діяльності, просто не існує в природі. Ринковий вибір українського суспільства — це орієнтація на те, що такі люди і такі соціальні відносини набиратимуть усе більшої ваги і, зрештою, стануть визначальними.

Якщо ми хочемо побачити реальний, а не умоглядно спроектований, спосіб взаємодії людини та грошей, треба розглянути дуже широкий спектр соціальних зв'язків, впливів, процесів. Ще А. Сміт, прагнучи віднайти гармонію у взаємодії індивіда і суспільства, робить спробу знайти синтез між егоїзмом і альтруїзмом, пристрастями і розумом, приватним інтересом і публічним за допомогою концепції морального чуття і природної симпатії. Всупереч абсолютизації ролі калькуючого розуму в економічній сфері, А. Сміт виводив економічну активність людей з неекономічної потреби у визнанні, пошані та схваленні з боку інших людей, завдяки чому поведінка «людини економічної» набувала водночас *і морального, і ринкового характеру*. Це відбувається завдяки дії «невидимої руки ринку», що перетворює приватні недоліки на суспільну вигоду. За А. Смітом, сфера ринкових відносин — це арена, на якій кожен громадянин шукає визнання своєї праці і присутності у світі, перетворюючись на самостійну індивідуальність під впливом «тисяч інших чинників», аніж корисливість.

Проте сучасна людина значно складніша за соціальний тип, що його описав А. Сміт, адже «економічна людина» — не щойно досягнутий на початок ХХІ століття стан, а той історичний тип, який на цей час вичерпав себе.

За сучасних умов суттєво змінилися всі параметри соціально-економічного розвитку, включно з якістю та тривалістю життя людини. Лінійні залежності й рівноважні стани виявляються неспроможними описати процеси в соціумі та економіці, які нині вже не відбуваються так прямолінійно, як в індустріальному суспільстві. Сучасне гуманістичне мислення орієнтується на людину більш високого типу, в якій над структурами цілераціональності розбудована розвинена ціннісно-раціональна сфера, заснована на моделях ставлення до світу, закладених усім розвитком культури. Однак при цьому не ставиться завдання демонтувати роль грошових механізмів там, де вони є незамінним інструментом для забезпечення гідного людського буття. Справжнє питання в тому, які вищі життєві орієнтири і за допомогою яких соціальних механізмів може «добудувати» над прагматичними орієнтаціями людини сучасна цивілізація, а також як мають бути поєднані культурні засади буття людини та інструментарій ринкової організації економічного життя.

Для українського суспільства ситуація утруднюється тим, що в ньому відбувається далеко ще не завершений перехід до ринкових відносин, який стосується не лише економічної сфери, але багатьох різноманітних сторін життя та свідомості людей. Ідеологізований образ грошей як соціального зла доповнюється браком реального досвіду цивілізованих ринкових стосунків та надміром гіркою досвіду пострадянського періоду «дикого накопичення капіталу». Це створює несприятливий ґрунт для усвідомлення того, що все наше майбутнє життя проходитиме в суспільстві, де роль грошей буде дуже значною і дедалі зростатиме — адже Україна не так давно визнана країною з ринковою економікою і до справжнього утвердження грошово-ринкових моделей як у господарській діяльності, так і в суспільній свідомості, їй доведеться витримати довгий «навчальний процес».

Як висновок маємо усвідомити, що грошові механізми — не демонічна сила, яку людина випустила на свободу собі на погибель, а об'єктивована, оречевлена форма соціальних зв'язків між людьми. Гроші є зовнішнім вираженням цілого комплексу соціальних зв'язків, які виникають на ґрунті обмінних угод, вираженням соціального консенсусу товаровиробників, досягнутого в результаті багатомірних ринкових стосунків. Таким чином вони формують і виражають колективну волю господарської спільноти. Тому гроші — необхідний атрибут суспільного життя, вони протягом попереднього історичного розвитку лише зміцнювали свої позиції у життєвому світі людини, і будь-яка модель гармонізації нашого життя не може не враховувати функціонування грошових механізмів саме в ролі інструменту соціальних відносин.

Стаття надійшла до редакції 19.11.12